

กว่าจะถึงการออกเสียงประชามติ...ก็ยังไม่สายเกินไป

เรืองโรจน์ จอมสืบ*

เกริ่นนำ

ประเด็นที่กำลังอยู่ในความสนใจของสาธารณชนขณะนี้ ถ้าไม่นับสถานการณ์บ้านเมืองว่าด้วย รัฐบาล ชิงแก่จะแก้ปัญหาภาวะชะลอตัวของเศรษฐกิจที่ตกสะเก็ดได้อย่างไรในเวลาที่เหลืออยู่อีกไม่กี่เดือน

เรื่องของกระบวนการยกร่างรัฐธรรมนูญ และการออกเสียงประชามติก็อยู่ในความสนใจและลุ้นระทึกพอๆ กัน

โดยเฉพาะเรื่องรัฐธรรมนูญนั้น กรรมการยกร่างผู้ทำคลอดร่างรัฐธรรมนูญฉบับยากต่อการทำความเข้าใจ ซึ่งตั้งแต่นั้นต่อไปคงจะต้องทำหน้าที่อธิบายความสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญที่เหลืออีก ๗๕ คน ที่ไม่ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการยกร่างให้เข้าใจก่อนใครเพื่อน จากนั้นก็ประชาชน และบรรดา ๑๒ องค์กร ที่จะต้องมีโอกาสได้รับทราบ คำชี้แจงว่าร่างรัฐธรรมนูญที่จัดทำขึ้นใหม่นี้ มีความแตกต่างจากรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ ในเรื่องใดพร้อมด้วยเหตุผลที่มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อจะได้ร่วมเสนอความคิดเห็น

ซึ่งทั้งหมดนี้ เรียงตรงๆ ทำได้ไม่ง่ายเลย

ด้วยเหตุที่รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. ๒๕๕๙ ได้เขียนผูกมัดไว้ เมื่อยกร่างเสร็จแล้วแทนที่จะให้นำเข้าสู่การพิจารณาให้ความเห็นชอบของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ แล้วประกาศใช้บังคับดังที่เคยเป็นมา ก็นำไปให้ประชาชนให้ความเห็นชอบโดยการออกเสียงประชามติ ทั้งที่มีระยะเวลาเผยแพร่เพียงแค่วันสามสิบวัน นับตั้งแต่วันที่มีการเผยแพร่

มองในแง่ดี ประชาชนคนไทยจะมีโอกาสได้ใช้สิทธิประชาธิปไตยทางตรงเป็นครั้งแรกในชีวิต และเป็นการใช้สิทธิอย่างสำคัญ เพราะจะต้องตัดสินใจว่าจะให้ความเห็นชอบ หรือไม่ให้ความเห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ และมีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับชะตาชีวิต สิทธิเสรีภาพ กระบวนการคัดเลือกตัวแทนมาใช้อำนาจเพื่อจัดสรรทรัพยากร และประโยชน์สุขอย่างยุติธรรมแก่คนในชาติ พร้อมทั้งกำหนดมาตรการกลไกที่จะควบคุมการใช้อำนาจมิให้ย่อหย่อนขาดประสิทธิภาพ และเกิดการทุจริตคอร์รัปชันได้

แต่ถ้าพิจารณาตามข้อเท็จจริง ด้วยระยะเวลาอันสั้นจำกัดเพียง ๑๕-๓๐ วัน คงไม่มีใครสามารถทำให้ประชาชน ๖๕ ล้านคน ๑๙ ล้านครัวเรือน โดยในจำนวนนี้มีถึง ๔๖ ล้านคนที่จะมีสิทธิออกเสียงประชามติ ได้มีความเข้าใจในสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ ว่าดีกว่ารัฐธรรมนูญฉบับปี ๒๕๕๐ อย่างไร เขาจะ

* ผู้อำนวยการสำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง

ได้รับประโยชน์อะไร รัฐธรรมนูญฉบับใหม่จะกินได้จริงหรือ ในเมื่อรัฐธรรมนูญ ฉบับปี ๒๕๔๐ ที่ผ่านมา เคยบอกว่ากินได้ก็ยังไม่กินกรวดไปตั้งหลายเม็ด

พูดง่าย ๆ ก็คือ ก่อนที่ประชาชนจะตัดสินใจไปออกเสียง ควรจะต้องรู้เสียก่อนว่ากำลังจะไปออกเสียงในเรื่องอะไร

คือ จะต้องรู้จัก “ของ” เสียก่อน

เมื่อรู้แล้วจึงจะตัดสินใจได้ว่า “ของ” นั้น มีคุณค่าควรแก่การนำไปใช้ หรือควรทิ้งเสีย

นี่จึงเป็นโจทย์สำคัญที่สุดที่คนทำของ คือ สสร. จะต้องเร่งสร้างความเข้าใจให้ประชาชนรู้ว่า “ร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่” เป็นของดี-ดีกว่าของเก่าในเรื่องใดบ้าง เพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนไปออกเสียง “ให้ความเห็นชอบ” มากที่สุด

เหมือนการผลิตสินค้าแล้วนำไปขายนั้นแหละ ต้องขายให้มากที่สุด และเหลือทิ้งน้อยที่สุด!

ส่วนที่จะมีขบวนการ หรือ กลุ่มบุคคล หรือหน่วยงานใด ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่เห็นดีเห็นงามในร่างรัฐธรรมนูญ ก็เป็นเรื่องที่ สสร. จะต้องเพียรพยายามทำความเข้าใจ ด้วยท่าทีอย่างมิตร มิใช่เผชิญหน้าทำรบเยี่ยงศัตรู โดยเฉพาะเนื้อหาสาระของร่างรัฐธรรมนูญบางประเด็นที่ยังซับซ้อนซ่อนเงื่อนยากแก่การทำความเข้าใจ และยังไม่มีความอธิบายที่กระจ่างชัด เช่น เมื่อถามเหตุผลว่าทำไมจึงไปลดจำนวน ส.ส. เขตจาก ๔๐๐ คน เหลือ ๓๒๐ คน ยกเลิก ส.ส. ระบบบัญชีรายชื่อ ๑๐๐ คน แปลงมาเป็น ส.ส. ระบบสัดส่วน ๘๐ คน ทำให้จากที่เคยมี ส.ส. ๕๐๐ คน กลับเหลือ ส.ส. เพียง ๔๐๐ คน

หรือการยกเลิก ส.ว. เลือกตั้งเพื่อหนีข้อครหาว่าเป็นสภามือเมื่อยแล้วเปลี่ยนเป็น ส.ว. จากการสรรหามาจากตัวแทนจังหวัด ๗๖ คน และกลุ่มวิชาชีพอีก ๘๔ คน ทั้งๆที่แม้จะไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง แต่กลับมีอำนาจล้นฟ้าถึงขนาดถอดถอนนายกรัฐมนตรีออกจากตำแหน่งได้

ซึ่งคำถามเหล่านี้ ยังไม่ได้รับคำตอบอย่างมีเหตุผลเพียงพอ

แล้วนับประสาอะไรกับเรื่องยิ่งใหญ่ลึกซึ้งกระทบต่อศรัทธาความเชื่ออย่างเรื่องของศาสนา จะสามารถเข้าใจกันได้ง่ายๆด้วยเหตุผลสั้นๆว่า “ที่ไม่บัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติก็เพราะแม้แต่รัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ ก็ยังไม่เคยบัญญัติไว้” กระทั่งร้อนถึงพระสงฆ์องค์เจ้าต้องออกมาบิณฑบาตโดยไม่รับนิมนต์อยู่หน้าสภา

ต่อเมื่อตอบปัญหาได้ชัดเจนกระจ่างแจ้ง ไร้ความเคลือบแคลงสงสัยนั้นแหละ กระบวนการออกเสียงประชามติ จึงจะเดินไปได้สะดวก...

การออกเสียงประชามติ : บทเรียนจากต่างประเทศสู่ประเทศไทย

เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง ได้จัดอภิปรายเรื่อง “การออกเสียงประชามติครั้งแรกของประเทศไทย” ณ โรงแรมปรีนซ์ พาเลซ กทม. โดยมีวิทยากร ๓ ท่าน คือ H.E. Mr. Rodolpe S. Imhoof เอกอัครราชทูตแห่งสหพันธรัฐสวิสประจำประเทศไทย ศ.ดร.นันทวัฒน์ บรรณานันท์ อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ สาขากฎหมายมหาชน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดร. สิริพรรณ นก

สวน อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมี ดร. สุทธิพล ทวีชัยการ เลขาธิการคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นผู้ดำเนินการอภิปราย

ศ.ดร.นันทวัฒน์ ได้พูดถึงการออกเสียงประชามติของประเทศฝรั่งเศสว่า ระบบการออกเสียงประชามติ ถือเป็นกระบวนการประชาธิปไตยที่สำคัญ โดยรัฐธรรมนูญได้บัญญัติเรื่องนี้ไว้ให้ดำเนินการออกเสียงประชามติในหลายกรณีคือ (วารสารการเลือกตั้ง, ๒๕๕๐: ๑๐-๑๑)

๑. การออกเสียงประชามติในกรณีที่มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะมีผลใช้บังคับได้ต่อเมื่อประชาชนได้ออกเสียงประชามติเห็นชอบแล้ว

๒. การออกเสียงประชามติในกรณีที่มีร่างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดโครงสร้างของรัฐ การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางด้านเศรษฐกิจแห่งชาติ และระบบบริการสาธารณะขนาดใหญ่

๓. การออกเสียงประชามติในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงเขตดินแดน

๔. การออกเสียงประชามติในกรณีการให้สัตยาบัน สนธิสัญญาต่างๆ

สำหรับ Mr. Rodolpe S. Imhoof เอกอัครราชทูตแห่งสหพันธรัฐสวิสประจำประเทศไทย (วารสารการเลือกตั้ง, ๒๕๕๐ : ๑๑) กล่าวถึงรัฐธรรมนูญสวิสเซอร์แลนด์ได้กำหนดกลไกที่สำคัญของประชาธิปไตยโดยตรงในระดับชาติไว้ ๒ กรณีคือ การริเริ่มกฎหมายโดยประชาชน (Initiative) และการลงคะแนนเสียงประชามติ (Referendum) ทั้งนี้ Mr. Rodolpe S. Imhoof ได้แสดงความห่วงใยว่าจะมีการเสนอประเด็นในการลงคะแนนเสียงอย่างไร จะมีวิธีการรณรงค์อย่างไรประชาชนจึงจะออกมาใช้สิทธิลงคะแนนเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้จากการสำรวจพฤติกรรมการเลือกตั้งของผู้มีสิทธิเลือกตั้งสวิสเซอร์แลนด์ตั้งแต่ปี ๑๙๗๗ พบว่าสามารถจัดพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งของผู้มีสิทธิเลือกตั้งได้ ๓ กลุ่ม

กลุ่มแรก มีจำนวนประมาณ ๓๐ % ซึ่งมักจะออกมาใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างสม่ำเสมอ โดยถือเป็นหน้าที่ของตนที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง

กลุ่มที่สอง มีจำนวนประมาณ ๒๐ % กลุ่มนี้จะไม่มีส่วนร่วมทางการเมืองเลย

กลุ่มที่สาม ได้แก่ผู้มีสิทธิเลือกตั้งที่เหลืออีก ๕๐ % กลุ่มนี้จะมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นบางครั้ง ขึ้นอยู่กับว่าประเด็นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมหรือที่จะต้องไปออกเสียงนั้นมีผลกระทบต่อตัวเองหรือไม่

ดังนั้น แม้จะเป็นประเทศที่ส่งเสริมโอกาสของประชาชนในการมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่ก็ปรากฏว่าในการใช้สิทธิออกเสียงแต่ละครั้งมีผู้ไปใช้สิทธิโดยเฉลี่ยประมาณ ๓๐-๔๐% เท่านั้น มีข้อมูลที่น่าสนใจว่านับจนถึงปี ๑๙๙๐ รัฐสภาของสวิสเซอร์แลนด์ผ่านร่างกฎหมายไปแล้วประมาณ ๑,๕๐๐ ฉบับ ในจำนวนนี้ประมาณ ๗ % หรือมีร่างกฎหมายกว่าร้อยละผ่านการลงคะแนนเสียงประชามติ ซึ่งก็มีได้หมายความว่ากฎหมายอีก ๙๓ % จะไม่ได้รับอิทธิพลของกระบวนการออกเสียงประชามติ เพราะกว่าจะเข้าสู่กระบวนการทางนิติบัญญัติของรัฐสภาก็ต้องมีขั้นตอนการระดมความคิดเห็นและปรึกษาหารือจากทุกฝ่ายนับแต่ผู้เชี่ยวชาญ หน่วยงานของรัฐ พรรคการเมือง และตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ในฐานะตัวแทนที่จะสะท้อนความต้องการของประชาชน ซึ่งหากกระบวนการนี้สามารถประสานประโยชน์หรือความต้องการของทุกฝ่ายได้อย่างลงตัว การเสนอร่างกฎหมายเข้าสู่รัฐสภา ก็จะเดินหน้าต่อไป ในกรณีที่เป็นกฎหมายทั่วไปก็อาจไม่

จำเป็นต้องมีการออกเสียงประชามติ แต่ถ้าเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญแม้จะต้องผ่านการออกเสียงประชามติก็ไม่
ต้องกังวลว่าจะถูกประชาชนปฏิเสธ เพราะมีกระบวนการระดมความเห็นพ้องต้องกันจากทุกฝ่ายมาตั้งแต่ต้น
แล้ว

ดร. สิริพรรณ นกสวน อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้อภิปรายถึง
ประสบการณ์การออกเสียงประชามติของสหรัฐอเมริกาว่า การจัดทำประชามติ มี ๒ ประเภท ทั้งที่ริเริ่มเสนอ
โดยประชาชนซึ่งจะต้องเสียค่าธรรมเนียม ๕ ดอลลาร์ และการจัดทำประชามติที่เสนอโดยสภานิติ
บัญญัติหรือรัฐบาล ซึ่งนับว่าเปิดกว้างให้ประชาชนเป็นฝ่ายริเริ่มขอให้ทำประชามติได้ด้วย แต่อย่างไรก็ตาม
ปัญหาที่ต้องตระหนักคือ ระยะเวลาเตรียมการ และการทำความเข้าใจให้ผู้ออกเสียงได้รู้ที่กำลังจะออกเสียง
เพื่อรับรองหรือปฏิเสธ “อะไร” กันแน่ ระหว่าง “รัฐธรรมนูญ” หรือ “รัฐบาล” รวมทั้งอาจมีการรณรงค์หรือปลุก
ระดมให้ไปออกเสียงและการใช้สิทธิเพื่อผลประโยชน์เฉพาะตนมากกว่าที่จะคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดต่อ
ส่วนรวม

วัชรพงษ์ จำปาวัน (๒๕๕๐ : ๑๐๗-๑๐๘) ได้ศึกษารูปแบบการออกเสียงประชามติในประเทศ
อิตาลีพบว่ารัฐธรรมนูญได้บัญญัติเรื่องการให้ประชาชนออกเสียงประชามติได้ในหลายกรณี เช่น การออกเสียง
ประชามติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ การออกเสียงประชามติในการยกเลิกหรือรับรองร่างกฎหมาย การออก
เสียงประชามติเกี่ยวกับการรวมภาค(Region) หรือตั้งภาคใหม่ เป็นต้น

สำหรับประเทศสวีเดน (วัชรพงษ์, ๒๕๕๐ : ๑๑๓-๑๑๔) ได้นำรูปแบบการออกเสียงประชามติ
มาเสริมระบบผู้แทน โดยรัฐธรรมนูญกำหนดให้รัฐสภามีอำนาจในการนำเรื่องที่มีความสำคัญ หรือมีประเด็นที่
เกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญ นำมาให้ประชาชนออกเสียงประชามติทั้งในระดับประเทศและในระดับเทศบาล โดย
เรื่องหรือประเด็นที่นำมาให้ประชาชนออกเสียงในระดับประเทศจะมีทั้งรูปแบบเชิงหรือที่รัฐสภายังมีอำนาจ
และมีอิสระในการตัดสินใจว่าจะดำเนินการตามผลประชามติหรือไม่ก็ได้ และในรูปแบบที่ต้องนำผลของการลง
ประชามติผูกพันให้รัฐสภาต้องปฏิบัติตาม ส่วนการออกเสียงประชามติในระดับเทศบาลจะเป็นรูปแบบ
การปรึกษาหารือ เช่น เรื่องการเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่ของเทศบาล เป็นต้น โดยไม่ผูกพันว่าเสียงส่วนใหญ่ใน
สภาท้องถิ่นจะต้องมีมติตามผลการออกเสียง นอกจากนั้นกฎหมายการปกครองส่วนท้องถิ่นฉบับล่าสุดได้แก้ไข
ให้ผู้มีสิทธิออกเสียงจำนวนไม่น้อยกว่า ๕% ที่อยู่ในเทศบาลนคร หรือสภาจังหวัด สามารถร้องขอต่อสภา
ท้องถิ่นเพื่อให้มีการลงประชามติได้ด้วย

ประสบการณ์จากนานาประเทศนี้ สามารถนำไปเป็นบทเรียนสำหรับประเทศไทยได้ เช่น การ
ขยายฐานสิทธิที่จะให้ประชาชนริเริ่มการเสนอกฎหมาย ซึ่งนำไปสู่การออกเสียงประชามติในเวลาต่อมา หรือ
ข้อควรตระหนักในการให้ข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้านก่อนการตัดสินใจออกเสียงของประชาชน หรือการ
รณรงค์ให้ประชาชนมาออกเสียงให้มากที่สุดรวมทั้งการกำหนดเกณฑ์ขั้นต่ำของจำนวนผู้มาใช้สิทธิออกเสียงว่า
ควรเป็นเท่าใด จึงจะมีความเหมาะสมและทุกฝ่ายให้การยอมรับได้ เป็นต้น

การออกเสียงประชามติครั้งแรกในประเทศไทย : เรื่องใหม่สำหรับคนไทย

อันที่จริง หากจะกล่าวว่าเรื่องของ “การออกเสียงประชามติ” เป็นเรื่องใหม่สำหรับคนไทย ก็คงจะไม่ถนัดนัก เพราะเรื่องนี้ได้รับการบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญของไทยมาแล้ว ๕ ฉบับคือ

๑. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๙๒ (มาตรา ๑๗๔ และมาตรา ๑๗๕)
๒. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๑๑ (มาตรา ๑๗๐ และมาตรา ๑๗๒)
๓. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๑๗ (มาตรา ๒๒๙ และมาตรา ๒๓๑)
๔. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๓๙ (มาตรา ๒๑๑)
๕. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ (มาตรา ๒๑๔)

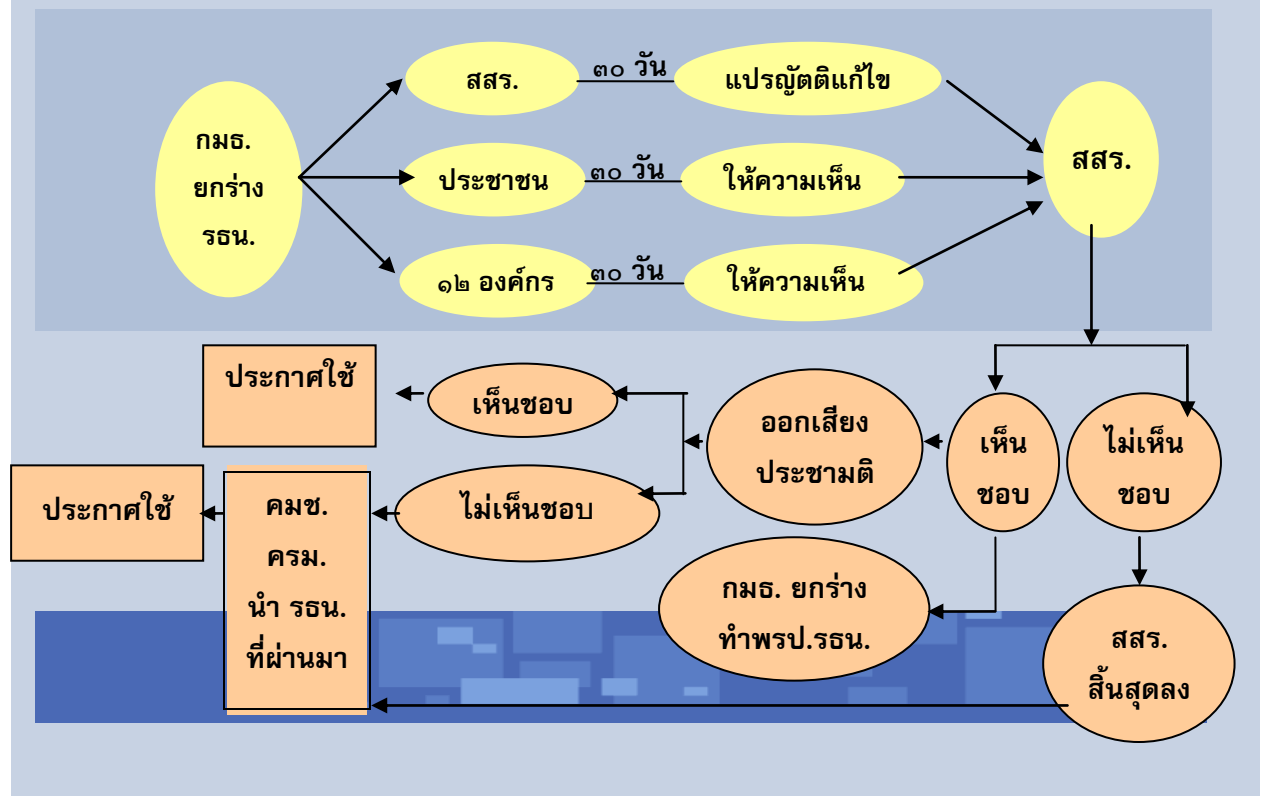
ในจำนวนรัฐธรรมนูญทั้ง ๕ ฉบับนั้น ๓ ฉบับแรกบัญญัติไว้ในกรณีพระมหากษัตริย์ทรงพระราชดำริเห็นว่าร่างรัฐธรรมนูญที่นำขึ้นทูลเกล้าฯ กระทั่งถึงประโยชน์ได้เสียสำคัญของประเทศหรือประชาชน และทรงพระราชดำริเห็นสมควรให้ประชาชนได้วินิจฉัย พระมหากษัตริย์ย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะให้ประชาชนทั่วประเทศออกเสียงประชามติว่าเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบด้วยร่างรัฐธรรมนูญนั้น โดยในการออกเสียงให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ

รัฐธรรมนูญอีก ๒ ฉบับ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๓๔ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๒๑๑ กรณีที่สภาร่างรัฐธรรมนูญจัดทำร่างรัฐธรรมนูญเสร็จเสนอต่อรัฐสภา ถ้ารัฐสภาให้ความเห็นชอบไม่ถึงกึ่งหนึ่ง ให้จัดออกเสียงประชามติและในมาตรา ๒๑๑ บัณธ สโฬส กรณีมีผู้มาใช้สิทธิไม่ถึงหนึ่งในห้าของจำนวนผู้มีสิทธิออกเสียงให้ร่างรัฐธรรมนูญตกไป

ส่วนรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ แม้จะมีได้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการออกเสียงประชามติเพื่อให้ความเห็นชอบต่อร่างรัฐธรรมนูญไว้ แต่ในมาตรา ๒๑๔ ได้บัญญัติในกรณีที่คณะรัฐมนตรีเห็นว่ากิจการในเรื่องใดอาจกระทบถึงประโยชน์ได้เสียของประเทศชาติหรือประชาชน นายกรัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีอาจปรึกษาประธานสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภาเพื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาให้มีการออกเสียงประชามติ โดยที่การออกเสียงประชามติดังกล่าวให้มีผลเป็นเพียงการให้คำปรึกษาแก่คณะรัฐมนตรีในเรื่องนั้น ทั้งยังกำหนดเงื่อนไขจำนวนผู้ใช้สิทธิออกเสียงไว้ด้วยว่าหากผลปรากฏว่ามีผู้มาใช้สิทธิออกเสียงประชามติเป็นจำนวนไม่มากกว่าหนึ่งในห้าของจำนวนผู้มีสิทธิออกเสียงประชามติให้ถือว่าประชาชนโดยเสียงข้างมากไม่เห็นชอบด้วยกับเรื่องที่ขอปรึกษานั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐธรรมนูญที่ผ่านมาจะมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการออกเสียงประชามติไว้ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในทางปฏิบัติ หากได้มีการดำเนินการออกเสียงประชามติแต่อย่างใดไม่ ดังนั้นการออกเสียงประชามติตามรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. ๒๕๔๙ ที่กำลังจะเกิดขึ้นในเดือนกันยายน ๒๕๕๐ นี้ จึงถือเป็นการออกเสียงประชามติครั้งแรกของประเทศไทย โดยมีขั้นตอนกระบวนการดังนี้ (ดูภาพที่ ๑)

ภาพที่ ๑

เมื่อเป็นครั้งแรกและเป็นเรื่องใหม่คำถามที่เกิดขึ้นในขณะนี้จึงมีสารพัด สารพัน นับตั้งแต่
 ...การออกเสียงประชามติคืออะไร...
 ...การออกเสียงประชามติมีที่มาอย่างไร...
 ...เหมือนกันหรือต่างกับการเลือกตั้งอย่างไร...
 ...ใครเป็นผู้ดำเนินการจัดให้มีการออกเสียงประชามติ...
 ...เชื่อถือได้หรือไม่ว่าจะเป็นกลาง ไม่เอนเอียง...
 ...จะออกเสียงประชามติเรื่องอะไร...
 ...ถ้ามีผู้มาออกเสียงไม่ถึง ๕๐% การออกเสียงจะได้รับการยอมรับหรือไม่... ฯลฯ...

เงื่อนไขที่จะทำให้การออกเสียงประชามติได้รับการยอมรับ

การจัดการออกเสียงประชามติจะได้รับการยอมรับจากประชาชนหรือไม่ มิได้ขึ้นอยู่กับผลของการออกเสียงประชามติจะเป็นอย่างไร จะมีจำนวนคะแนนเสียงที่ประชาชนให้ความเห็นชอบมากกว่าจำนวนคะแนนเสียงที่ไม่ให้ความเห็นชอบขนาดไหน หรือในการจัดให้มีการออกเสียงจะมีประสิทธิภาพราบรื่นเพียงใด แต่สิ่งบ่งชี้ที่จะทำให้การออกเสียงได้รับการยอมรับเป็นประชามติของประชาชนขึ้นกับเงื่อนไขอย่างน้อย ๖ ประการคือ (Patric Boyer , ๒๐๐๗ : ๖๖)

๑. หน่วยงานหรือองค์กรที่จัดการออกเสียงประชามติ ต้องดำเนินการอย่างเป็นกลางไม่เอนเอียง
ฝักใฝ่ฝ่ายใดและเจตนาในการจัดออกเสียงประชามติต้องบริสุทธิ์และจริงใจ
๒. ประเด็นคำถามที่ประชาชนจะต้องลงคะแนนเป็นมตินั้นจะต้องสมเหตุสมผล
๓. การตั้งคำถามจะต้องมีลักษณะที่เรียบเรียงได้ดี ชัดเจนและไม่สับสน
๔. จังหวะและโอกาสที่จะจัดต้องเหมาะสมและสอดคล้องกับประเด็นปัญหา
๕. จะต้องให้ข้อมูลข่าวสารที่ดี ถูกต้อง ไม่บิดเบือน ไม่ปกปิดและเพียงพอต่อการพิจารณาของผู้ลง
ประชามติ
๖. งบประมาณที่ใช้สนับสนุนในการรณรงค์ต้องเท่าเทียมกันทั้งฝ่ายสนับสนุน และฝ่ายที่คัดค้านหรือ
ทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย

อย่างไรก็ตามในทัศนะของผู้เขียนคิดว่าเงื่อนไขที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงและกำหนดเป็นเงื่อนไขในการออกเสียงประชามติ คือ การกำหนดเกณฑ์ขั้นต่ำของจำนวนผู้มาใช้สิทธิออกเสียงประชามติว่าควรจะมีจำนวนเท่าใดจึงจะได้รับการยอมรับ ซึ่งเรื่องนี้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ได้กำหนดไว้ในมาตรา ๒๑๔ วรรค ๕ ในการออกเสียงประชามติหากผลปรากฏว่ามีผู้มาใช้สิทธิออกเสียงประชามติเป็นจำนวนไม่มากกว่าหนึ่งในห้าของจำนวนผู้มีสิทธิออกเสียงประชามติให้ถือว่าประชาชนโดยเสียงข้างมากไม่เห็นชอบกับเรื่องที่ขอปรึกษานั้น ซึ่งหมายถึงว่าตามรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่าจำนวนผู้มาใช้สิทธิขั้นต่ำจะต้องเกินกว่าร้อยละ ๒๐ ของผู้มีสิทธิออกเสียงทั้งหมดนั่นเอง

หากพิจารณาจำนวนผู้มีสิทธิออกเสียงลงคะแนนเพื่อถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นตามที่กำหนดในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ กลับพบว่ามีความเงื่อนไขที่แตกต่างกัน โดยรัฐธรรมนูญดังกล่าวบัญญัติไว้ในมาตรา ๒๔๖ วรรค ๒ ว่าการลงคะแนนเสียง(เพื่อให้สมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นพ้นจากตำแหน่ง) ต้องมีผู้มีสิทธิเลือกตั้งมาลงคะแนนไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวน ผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งหมดในองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่จัดให้มีการลงคะแนนเสียง ซึ่งก็หมายถึงว่า การลงคะแนนเสียงเพื่อถอดถอนนักการเมืองท้องถิ่นอันเป็นการออกเสียงประชามติแบบหนึ่งนั้น ได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่าจำนวนผู้มาใช้สิทธิขั้นต่ำจะต้องไม่น้อยกว่าร้อยละ ๕๐ ของผู้มีสิทธิออกเสียง

น่าแปลกใจว่าเหตุใดรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. ๒๕๔๙ จึงไม่ได้กำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับจำนวนผู้มาออกเสียงขั้นต่ำเอาไว้จะเป็น ๒๐% หรือ ๓๐% หรือ ๕๐% อย่างที่กำหนดไว้ในหลายประเทศก็เป็นเกณฑ์ที่ยอมรับได้ทั้งนั้น แต่หากพิจารณารัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวอีกครั้งก็จะพบว่าในมาตรา ๓๒ ในการออกเสียงประชามติหากประชาชนโดยเสียงข้างมากของผู้มาออกเสียงประชามติไม่ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ก็ให้ คมช. และครม. ร่วมกันพิจารณารัฐธรรมนูญฉบับใดฉบับหนึ่งมาใช้ ซึ่งหมายถึงว่ารัฐธรรมนูญได้เตรียมทางหนีทีไล่ไว้แล้วว่า “ถ้า(เชิง)ไม่รับ (ซ้ำ) ก็มีรัฐธรรมนูญฉบับอื่นรอประกาศใช้ (อีกพะเรอเกวียน) โดยไม่ถือการออกเสียงประชามติแต่อย่างใด” นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า อย่าหวังว่าจำนวนคนมาใช้สิทธิออกเสียงจะ

มากหรือน้อยเลย แม้แต่ผลของการออกเสียงจะออกมาว่าไม่ยอมรับก็หาใช่ปัญหาสำหรับการออกเสียง
ประชามติเพื่อรับรองร่างรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศแต่อย่างใดไม่

บทบาทขององค์กรกลางในการจัดออกเสียง

เพื่อแสดงความพร้อมและจริงจังในการร่างรัฐธรรมนูญและการออกเสียงประชามติ สภาร่าง
รัฐธรรมนูญได้ออกประกาศเรื่องหลักเกณฑ์และวิธีการว่าด้วยการเผยแพร่ร่างรัฐธรรมนูญ และการออกเสียง
ประชามติ พ.ศ. ๒๕๕๐ กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้งมีหน้าที่สำคัญ ๒ ประการ

ประการแรก คือการเผยแพร่กระบวนการและขั้นตอนการออกเสียงให้ประชาชนได้รับทราบอย่าง
ทั่วถึง

ประการที่สอง ให้คณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นผู้ดำเนินการจัดและควบคุมการ ออกเสียง
ประชามติให้เป็นไปด้วยความสุจริตและเที่ยงธรรม รวมทั้งมีอำนาจแต่งตั้งเจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ บุคคลหรือคณะ
บุคคลหรือผู้แทนองค์การเอกชนเพื่อปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับการออกเสียง

จากประสบการณ์ที่ได้รับผิดชอบจัดการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภามาแล้วกว่า ๒๐
ครั้ง ในระยะ ๔ ปี ที่ผ่านมา ไม่นับรวมการควบคุมการเลือกตั้งระดับท้องถิ่นกว่า ๔,๐๐๐ แห่ง ครอบคลุมประเภท
ไล่เรียงตั้งแต่ อบต. เทศบาล อบจ. เมืองพัทยา ไปจนถึงท้องถิ่นขนาดใหญ่อย่างกรุงเทพมหานคร ทำให้
คณะกรรมการการเลือกตั้งสามารถจัดเตรียมแผนดำเนินการในการจัดออกเสียงประชามติไว้ล่วงหน้า โดยแผน
ดังกล่าวได้กำหนดขั้นตอนการปฏิบัติไว้รวม ๙ ขั้นตอน คือ

๑. การแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการ คณะกรรมการฝ่ายปฏิบัติการและการสนับสนุนการออก
เสียงประชามติ
๒. การเตรียมความพร้อมการออกเสียงประชามติเกี่ยวกับการประชุมหน่วยงานดำเนินการและ
สนับสนุน การสำรวจหน่วยลงคะแนน วัสดุอุปกรณ์ การลงทะเบียนเป็นผู้มีสิทธิออกเสียงนอกเขต
จังหวัด การจัดพิมพ์บัญชีรายชื่อผู้มีสิทธิออกเสียง
๓. การจัดทำแผนและขั้นตอนการปฏิบัติหน้าที่ในการลงคะแนน
๔. การประมาณการค่าใช้จ่ายในการออกเสียงประชามติ
๕. การฝึกอบรมและการประชุมเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง
๖. การดำเนินการประชาสัมพันธ์
๗. การตรวจติดตามความพร้อมในการลงคะแนนออกเสียงประชามติ
๘. การจัดให้มีการลงคะแนนออกเสียงประชามติ
๙. การแจ้งผลการออกเสียงประชามติ

ทั้งนี้ ได้กำหนดวงเงินงบประมาณเพื่อการนี้ ๑,๕๐๐ ล้านบาท ทำให้เป็นประเด็นถกเถียงในที่
สาธารณะกันพอสมควร กล่าวคือ มีการวิพากษ์วิจารณ์ว่างบประมาณที่ กกต. เสนอนั้นมากเกินไปหรือไม่

โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับข้อเสนอของ สสร. บางท่านที่เห็นว่าควรจะมีให้กระทรวงมหาดไทยดำเนินการซึ่งจะใช้งบประมาณเพียง ๕๐๐-๖๐๐ ล้านบาทเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดก็ได้ข้อยุติว่าถึงอย่างไรต้องใช้บริการของ กกต. เนื่องจากมีสถานภาพและได้รับการยอมรับว่าเป็นองค์กรอิสระที่มีความเป็นกลางและไม่อยู่ภายใต้การครอบงำแทรกแซงจากผู้ใด นอกจากนั้นงบประมาณที่ตั้งไว้นั้นก็เป็นมาตรฐานเดียวกันกับที่ได้ใช้ในการเลือกตั้ง ส.ว. ซึ่งเป็นการลงคะแนนเสียงโดยตรงและลับเหมือนกัน มีรูปแบบวิธีการลงคะแนน การนับคะแนนเหมือนกัน ทั้งยังมีกระบวนการให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในการออกเสียงและมีมาตรการป้องกันและดำเนินการกับผู้ทุจริตหรือขัดขวางกระบวนการออกเสียงประชามติ จึงต้องมีการจัดหน่วยออกเสียง ๘๘,๐๐๐ หน่วย มีคณะกรรมการประจำหน่วยออกเสียงและเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ รวมทั้งมีองค์การเอกชนเข้าร่วมในการตรวจสอบการออกเสียง รวมใช้เจ้าหน้าที่กว่า ๑ ล้านคน

มิใช่จัดให้มีการออกเสียงอย่างเปิดเผยโดยนัดหมายราษฎรมาประชุมแล้วใช้วิธีการ ยกมือว่าจะเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญ แล้วนับจำนวนมือที่ยกให้ดังที่เคยใช้ ในการเลือกผู้ใหญ่บ้านในอดีต ซึ่งปัจจุบันนี้ไม่ใช้วิธีการแบบนี้แล้ว

ข้อห่วงใยในการออกเสียงประชามติ

กระบวนการออกเสียงประชามติ ว่าจะให้ความเห็นชอบหรือไม่ให้ความเห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญครั้งนี้ มิได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ หากแต่ยึดโยงกับองค์ประกอบหลายส่วน นับตั้งแต่กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญที่จะต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น สาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญ ที่จะต้องเผยแพร่ให้ประชาชนทราบ การสนับสนุนงบประมาณและการประชาสัมพันธ์ที่จะต้องดำเนินการอย่างกว้างขวางทั้งถึงและเพียงพอ เพื่อสร้างกระแสความสนใจ การระดมการมีส่วนร่วมและการสร้างความเข้าใจจนนำไปสู่การตัดสินใจในการลงคะแนนเสียงประชามติ

ภายใต้สถานการณ์ที่เป็นอยู่ เรื่องที่น่าห่วงใยในกระบวนการออกเสียงประชามติครั้งนี้ มีหลายประการ เช่น

๑. ความไม่เข้าใจของประชาชนผู้มีสิทธิออกเสียงว่าจะไปออกเสียงให้กับ “อะไร” ซึ่งจะมีความสำคัญมากกว่า จะไปออกเสียง “อย่างไร”

ผลที่เกิดขึ้น คือ ถ้าประชาชนจะไปใช้สิทธิออกเสียง โดยไม่รู้ว่าจะไปออกเสียงให้กับ “อะไร” เขาจะรู้ได้อย่างไรว่าควรจะเป็นเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบกับสิ่งที่ไปออกเสียงนั้น

๒. สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญ “บางส่วน” (ซึ่งมีจำนวนไม่มาก) แต่เป็นส่วนที่มีความสำคัญและมีน้ำหนักมากพอที่จะตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือไม่ยอมรับ

เช่น แม้ภาพรวมของรัฐธรรมนูญ หลายคนอาจจะชอบ แต่ถ้ามีเพียงบางส่วนที่ขัดต่อผลประโยชน์ส่วนตนก็อาจจะตัดสินใจไม่ยอมรับได้ โดยเฉพาะถ้าผู้ที่ไม่ยอมรับนี้มีภาวะผู้นำสูง มีเครือข่ายกว้างขวางสามารถสร้างกระแสการไม่ยอมรับในวงกว้างได้

๓. การจัดวางบทบาทของผู้ควบคุมและดำเนินการจัดการออกเสียงประชามติอย่างเหมาะสมไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

๔. สถานการณ์บีบให้ต้องออกเสียงในทางใดทางหนึ่ง โดยไม่ได้เกิดจากการตัดสินใจที่แท้จริง

โดยเฉพาะมีกระแสดัดันเรื่องศาสนาประจำชาติ การลดจำนวน ส.ส. ซึ่งง่ายต่อการโน้มน้าวใจให้การออกเสียงเบี่ยงเบนไปจากความเห็นที่แท้จริง รวมทั้งช่องทางออกที่จะเกิดขึ้นภายหลังร่างรัฐธรรมนูญไม่ผ่าน แล้วจะต้องนำรัฐธรรมนูญฉบับหนึ่งฉบับใดมาปรับปรุงใช้ใหม่ ซึ่งคาดการณ์ไม่ได้ว่าผลจะออกมาอย่างไร อาจจะดี ไม่ดี หรือมีการประท้วงวุ่นวายเพราะไม่พอใจผู้มีอำนาจ จนยากที่จะควบคุมสถานการณ์ เหล่านี้อาจจะโน้มน้าวให้ผู้ออกเสียงบางส่วนต้องออกเสียงในทางที่ตรงข้ามกับความเห็นที่แท้จริงของตน

ข้อเสนอแนะ

ก่อนจะถึงเวลาที่จะไปออกเสียงประชามติ ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะสำหรับกลุ่มต่างๆ อย่างน้อย ๕ กลุ่ม ดังนี้

๑. สภาร่างรัฐธรรมนูญ

สสร. ในฐานะผู้ทำคลอดรัฐธรรมนูญ ต้องกล้าที่จะเปิดเผยตัวเองและปกป้องร่างรัฐธรรมนูญอันเป็นผลผลิตของตนอย่างปฏิเสธไม่ได้ โดยเร่งทำความเข้าใจกับประชาชน พร้อมแก้ไขข้อสงสัยที่จะนำมาสู่การไม่ยอมรับร่างรัฐธรรมนูญในทุกประเด็นด้วยท่าที่เป็นมิตร มิใช่การเผชิญหน้าทำรบ

หากประนีประนอมยอมได้เพื่อนำมาสู่การยอมรับของประชาชนจำนวนมากขึ้นจนร่างรัฐธรรมนูญผ่านความเห็นชอบก็ต้องทำ เพราะตนได้พิจารณาตั้งแต่ต้นว่าจะร่างรัฐธรรมนูญบนพื้นฐานของการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน

ซึ่งในความเป็นจริง ถ้ากระบวนการรับฟังผิดเพี้ยน ขาดการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางและขาดระเบียบวิธีประมวลความคิดเห็นอย่างถูกหลักวิชาการ แม้กระทั่งการตั้งคำถามและการมีงบคำตอบล่วงหน้าก็อาจทำให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนไปได้

ดังนั้น การรับฟังความเห็นช่วงสุดท้ายและพร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องน่าจะเป็นทางออกที่ประนีประนอมที่สุด

ไม่มีอะไรดีที่สุด

และแม้จะดีที่สุดก็ยังมีสิ่งที่ดีกว่าเสมอ

๒. สำหรับรัฐบาล และ คมช.

ควรจะระดมข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกคน ถือเป็นวาระแห่งชาติที่จะรณรงค์เผยแพร่ร่างรัฐธรรมนูญ กลุ่ม องค์กร เครือข่ายอาสาสมัครที่จัดตั้งอย่างมากมาย วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ ยานพาหนะ สื่อมวลชนที่อยู่ในกำกับดูแล ต้องถูกนำมาใช้เพื่อการนี้

โดยเฉพาะโทรทัศน์ทุกช่อง วิทยุทุกสถานีล้วนอยู่ใต้การกำกับของหน่วยงานของรัฐทั้งสิ้น แม้จะต้อง “ยกเลิกผังรายการ” เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจแก่ประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนกลุ่มต่างๆ ทั้งฝ่ายที่เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย แสดงความคิดเห็น เสนอข้อมูลอย่างรอบด้าน

การลงทุนทางปัญญาและนำมาสู่การออกเสียงอย่างมีสติเท่านั้นที่จะทำให้กระบวนการออกเสียงประชามติครั้งนี้เป็นที่ยอมรับ การปรบมือข้างเดียว จำกัดพื้นที่แสดงความเห็นของอีกฝ่ายหนึ่ง รังแต่จะผลักดันให้เขาไม่มีเวทีที่จะยืนจนต้องมุดลงใต้ดินสะกิด พลั้งเจียบให้ออกมากกว่ารัฐธรรมนูญ

๓. สำหรับ กกต.

สิ่งที่ต้องยืนยัน คือ การเป็นคนกลางจนถึงที่สุด กกต. ได้ชี้แจงบทบาทตนเองชัดเจนไว้แล้วว่า จะดำเนินการเผยแพร่ขั้นตอนวิธีการในการออกเสียง ตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ในประกาศของสภาร่างรัฐธรรมนูญ โดยจะไม่ร่วมขบวนการ “โปรโมต” รัฐธรรมนูญอันจะทำให้ความเป็นกลางสูญเสียไป

เป็นกรรมการบนเวทีที่คอยกำกับดูแลให้การออกเสียงมีความสุจริต เทียงธรรม ชี้แจงกฎกติกาให้ทุกฝ่ายทราบอย่างไม่ปิดบังอำพราง อำนวยความสะดวกในการออกเสียง เชิญชวนประชาสัมพันธุ์ให้ประชาชนมาออกเสียงให้มากที่สุด อย่างมีคุณภาพ และให้ผิดพลาดน้อยที่สุด

๔. สำหรับสื่อมวลชนทุกแขนง

ที่ขอเรียกร้อง คือ โปรดอุทิศพื้นที่และเวลาอันเป็นแหล่งอุดมทรัพย์ สละให้กับประชาชน ผู้จำเป็นต้องรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างเต็มที่รอบด้าน เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องโดยปราศจากการครอบงำจากฝ่ายใด

อาจแบ่งช่วงระยะเวลาการนำเสนอเป็น ๓ ช่วง

ช่วงแรก สร้างความสนใจให้รู้ที่กำลังจะมีการร่างรัฐธรรมนูญ รัฐธรรมนูญสำคัญอย่างไร

ช่วงสอง เป็นการให้ข้อมูลความรู้เรื่องรัฐธรรมนูญและการออกเสียงประชามติ ทั้งสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญ ข้อแตกต่างที่เปลี่ยนแปลงไปจากรัฐธรรมนูญปี ๔๐ ประชาชน จะได้หรือเสียอะไรจากร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

ส่วนเรื่องการออกเสียงประชามติ จะให้ทราบขั้นตอนวิธีการในการออกเสียง การออกเสียงนอกเขตจังหวัด การเพิ่มชื่อ ถอนชื่อ ข้อห้ามมิให้กระทำความผิดกฎหมายว่าด้วยการออกเสียง เป็นต้น

สำหรับช่วงโค้งสุดท้าย คือ การตอกย้ำและเชิญชวน

สื่อมวลชนจะมีบทบาทสำคัญในการออกเสียงประชามติครั้งนี้ ไม่เป็นเพียงกระจกเงาสะท้อนภาพความคิดความเห็น ความเคลื่อนไหวของทุกฝ่ายอย่างมีสีสันเท่านั้น แต่ยังเป็นคลังปัญญาที่จะถ่ายทอดความรู้ ข้อมูลข่าวสารไปสู่ประชาชนได้อย่างถูกต้องอีกด้วย ทั้งนี้ ต้องสร้างคุณภาพของข่าวสีสัน กับข่าวสาระ รวมทั้งตั้งใจลดพื้นที่และเวลาด้านธุรกิจบันเทิงไว้สาระลงให้มากที่สุด อย่างน้อยก็ในช่วงเวลานี้

๕. สำหรับประชาชน

ประชาชน ๖๕ ล้านคน คือ เจ้าของประเทศ แต่ในจำนวนนี้มีเพียง ๔๖ ล้านคนเท่านั้นที่จะมีสิทธิออกเสียงประชามติเป็นครั้งแรกในชีวิต ด้วยเรื่องที่มีความสำคัญและกระทบต่อคุณภาพชีวิต สิทธิเสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคน

ต้องไปออกเสียงให้ได้

ไปออกเสียงอย่างมีคุณภาพ คือรู้ว่าจะไปออกเสียงเพื่อให้การรับรอง หรือปฏิเสธร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งต้องดูภาพรวมทั้งฉบับและซึ้งน้ำหนักกว่ายอมรับได้หรือไม่ ประโยชน์ที่จะได้รับหรือความเสียหายที่จะเกิดขึ้นอย่างใดมีมากกว่ากัน

เตรียมตัว เตรียมใจให้พร้อม ตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือไม่ยอมรับ จากนั้นจึงไปลงคะแนนด้วยวิจารณญาณของตนเอง อย่าให้ใครชี้นำโน้มน้าว จูงใจ ด้วยอำมริสินจ้าง หรือคำสัญญา หรือกระทำการข่มขู่บังคับ

คำถาม-คำตอบ เกี่ยวกับการออกเสียงประชามติ

ถาม การออกเสียงประชามติที่วันนี้คืออะไร

ตอบ การออกเสียงประชามติ หรือการลงประชามติ (Referendum) เป็นกระบวนการที่ให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจลงมติว่าจะรับหรือไม่รับ เห็นชอบหรือไม่เห็นชอบ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับเรื่องต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชนเป็นจำนวนมาก เช่น ร่างกฎหมายสำคัญ การขอแก้ไขกฎหมายรัฐธรรมนูญ การทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศ รวมไปถึงนโยบาย หรือกิจการสำคัญ ๆ เช่น ควรจะแปรรูปรัฐวิสาหกิจหรือไม่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องการออกเสียงประชามตินอกจากจะดำเนินการครอบคลุมพื้นที่ในระดับประเทศแล้ว ในระดับที่เล็กกว่า เช่น จังหวัด อำเภอ หรือตำบล ก็สามารถจัดให้มีการออกเสียงประชามติได้ เช่น การยกฐานะขององค์การบริหารส่วนตำบลให้เป็นเทศบาล การรวมหมู่บ้าน การถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่น หรือผู้บริหารท้องถิ่น เป็นต้น

ถาม การออกเสียงประชามติกับการประชาพิจารณ์เหมือนกันไหม

ตอบ ประชาพิจารณ์ (Public hearing) เป็นกระบวนการที่ให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมวิพากษ์วิจารณ์ แสดงความคิดเห็นก่อนที่จะมีการตัดสินใจอนุมัติ อนุญาต ให้มีการดำเนินโครงการใด ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย วัฒนธรรม อาชีพ วิถีชีวิต หรือส่วนได้ส่วนเสียสำคัญที่เกี่ยวข้องหรือกระทบต่อประชาชน เช่น การที่เทศบาลจะอนุญาตให้ก่อสร้างห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ในเขตเทศบาล หรือการที่องค์การบริหารส่วนตำบลจะอนุญาตให้เทศบาลนำขยะมาทิ้งในพื้นที่เขตองค์การบริหารส่วนตำบล ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนผู้มีส่วนได้เสียได้แสดงความคิดเห็น และสอบถามข้อสงสัยเกี่ยวกับผลกระทบจากโครงการก่อน

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นสาธารณะ โดยวิธีประชาพิจารณ์ พ.ศ. ๒๕๓๙ เพื่อให้ส่วนราชการถือปฏิบัติ ก็ไม่มีใครจะมีส่วนราชการถือปฏิบัติตาม และที่มี

การปฏิบัติอยู่บ้างก็ทำพอเป็นพิธี เริ่มจากทำประชาพิจารณ์แบบปิดบัง และมีการคัดเลือกคนที่มีแนวโน้มเห็นด้วยกับผู้จัดเข้าร่วมกระบวนการประชาพิจารณ์ ส่วนคนที่มีแนวโน้มว่าจะคัดค้านก็จะกีดกันไม่ให้เข้าร่วมหรือให้เข้าร่วมในจำนวนที่น้อยมากจนแทบไม่มีพลังในการแสดงความคิดเห็น นอกจากนั้น ในหลายครั้งก็มีกระบวนการรับฟังความเห็นหลังจากได้ตัดสินใจอนุญาต อนุมัติให้ดำเนินโครงการแล้ว

ถาม การออกเสียงประชามติครั้งนี้จะออกเสียงเกี่ยวกับเรื่องอะไร

ตอบ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๔๙ มาตรา ๒๙ บอกว่า เมื่อสภาร่างรัฐธรรมนูญจัดทำร่างรัฐธรรมนูญเสร็จแล้ว ให้เผยแพร่ให้ประชาชนทราบ และจัดให้มีการออกเสียงประชามติว่าจะให้ความเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ

ดังนั้น การออกเสียงประชามติครั้งนี้ จึงเป็นการออกเสียงเกี่ยวกับเรื่องร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับว่าท่านจะให้ความเห็นชอบ หรือไม่เห็นชอบ

ถาม การจะออกเสียงว่าเห็นชอบ หรือไม่เห็นชอบ ควรใช้อะไรเป็นเกณฑ์การตัดสินใจ

ตอบ ในเมื่อการออกเสียงประชามติครั้งนี้ เป็นการออกเสียงเกี่ยวกับร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ ดังนั้น การที่จะออกเสียงว่าจะให้ความเห็นชอบหรือไม่ให้ความเห็นชอบก็ต้องดูร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ เหมือนกับเราจะซื้อบ้านสักหลัง ก็ต้องบ้านทั้งหลังดูในภาพรวม ๆ ว่าห้องนอน ห้องน้ำ ลานจอดรถ สภาพแวดล้อม ราคา ฯลฯ เป็นอย่างไร ถ้าดูแล้วไม่เข้าท่า ไม่ชอบใจหลาย ๆ อย่าง ไม่อยากซื้อก็ไม่ต้องซื้อครับ

แต่ถ้าดูแล้วแม้ว่าห้องน้ำมันจะเล็กไป หรือลานจอดรถจะแคบไปนิด แต่สภาพแวดล้อมดี ห้องนอนห้องนั่งเล่นกว้างขวาง โครงสร้างแข็งแรง ราคาเหมาะสม เมื่อเทียบกับหลังอื่น ๆ แล้ว หลังนี้ดีกว่าเพื่อนก็เลือกไปเถอะครับ

อย่างไรก็ตาม เอาเข้าจริง ๆ ก็น่าเห็นใจประชาชนว่า เวลาที่เขาเผยแพร่ร่างรัฐธรรมนูญเพียงไม่กี่วัน จะไปอ่านทำความเข้าใจกับ “ร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ” ได้อย่างไรไหว ดังนั้นในระยะเวลาที่จำกัดจึงควรพิจารณาเรื่องหลักๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชนเป็นลำดับแรกเช่น

๑. สิทธิเสรีภาพของประชาชนดีหรือแย่กว่าเดิม
 ๒. อำนาจของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้นหรือน้อยลง
 ๓. การตรวจสอบควบคุมการใช้อำนาจรัฐมากขึ้นหรือน้อยลง
 ๔. ที่มาของนายกรัฐมนตรีมีการเชื่อมโยงกับประชาชนมากน้อยแค่ไหน อำนาจอธิปไตยยังเป็นของปวงชนหรือไม่
 ๕. ตัวแทนการใช้อำนาจอธิปไตย เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และสมาชิกวุฒิสภา มาจาก การเลือกตั้งหรือไม่ เชื่อมโยงกับประชาชนมากน้อยแค่ไหน
 ๖. มีมาตรการควบคุมการทุจริตคอร์รัปชันของนักการเมืองและข้าราชการ รวมทั้งการแทรกแซงข้าราชการประจำและองค์กรอิสระมากน้อยแค่ไหน
- ทั้งหมดนี้เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ แล้วควรจะต้องดีกว่า

ถาม ทำไมต้องมีกฎหมายว่าด้วยการออกเสียงประชามติ

ตอบ แม้จะมีประกาศสภาร่างรัฐธรรมนูญ เรื่องหลักเกณฑ์และวิธีการว่าด้วยการเผยแพร่ร่างรัฐธรรมนูญและการออกเสียงประชามติ พ.ศ. ๒๕๕๐ แล้ว แต่ประกาศฉบับดังกล่าวก็ไม่อาจครอบคลุมถึงการกำหนดลักษณะของการกระทำความผิด และมาตรการลงโทษผู้ที่ได้กระทำความผิด ดังนั้น จึงต้องมีการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการออกเสียงประชามติ ซึ่งขณะนี้อยู่ในขั้นตอนการเสนอสู่การพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

ถาม บทกำหนดโทษที่สำคัญตามร่างกฎหมายว่าด้วยการออกเสียงประชามติมีอะไรบ้าง

ตอบ สามารถแยกกลุ่มบุคคลที่อาจจะกระทำการเข้าข่ายมีความผิดตามกฎหมายได้ ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มประชาชนผู้ออกเสียง กลุ่มสนับสนุนและผลักดันให้ยอมรับรัฐธรรมนูญ กลุ่มเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐธรรมนูญ และการออกเสียง และกลุ่มเจ้าพนักงานผู้ดำเนินการออกเสียง โดยมีข้อห้ามในการกระทำความผิด เช่น ห้ามมิให้ผู้ใดกระทำการในระหว่างการออกเสียง ดังต่อไปนี้

๑. นำบัตรออกเสียงประชามติออกไปจากที่ออกเสียง
 ๒. ทำเครื่องหมายเพื่อเป็นที่สังเกตโดยวิธีใดไว้ที่บัตรออกเสียงประชามติ
 ๓. นำบัตรออกเสียงประชามติใส่ในหีบบัตรออกเสียงโดยไม่มีอำนาจโดยชอบด้วยกฎหมาย หรือกระทำการใดในบัญชีรายชื่อผู้มีสิทธิออกเสียง เพื่อแสดงว่ามีผู้มาแสดงตนเพื่อลงคะแนนออกเสียงโดยผิดไปจากความเป็นจริง หรือกระทำการใดอันเป็นเหตุให้มีบัตรออกเสียงประชามติเพิ่มขึ้นจากความจริง
 ๔. กระทำการโดยไม่มีอำนาจโดยชอบด้วยกฎหมายเพื่อมิให้ผู้มีสิทธิออกเสียงสามารถใช้สิทธิได้ หรือขัดขวาง หรือหน่วงเหนี่ยวมิให้ผู้มีสิทธิออกเสียงไป ณ ที่ออกเสียง หรือเข้าไป ณ ที่ออกเสียง หรือมิให้ไปถึง ณ ที่ดังกล่าวภายในกำหนดเวลาที่จะออกเสียง
 ๕. เรียกทรัพย์สินหรือผลประโยชน์อื่นใดสำหรับตนเองหรือผู้อื่น เพื่อจะลงคะแนนออกเสียง หรือดเว้นไม่ลงคะแนนออกเสียง
 ๖. ออกเสียงหรือพยายามออกเสียงโดยรู้อยู่แล้วว่าตนเป็นผู้ไม่มีสิทธิออกเสียง หรือไม่มีสิทธิลงคะแนนในหน่วยออกเสียงนั้น
 ๗. ใช้บัตรอื่นที่มีบัตรออกเสียงประชามติมาออกเสียง
 ๘. ให้เสนอให้ หรือสัญญาว่าจะให้ หรือจัดเตรียมเพื่อจะให้ทรัพย์สินหรือผลประโยชน์อื่นอันอาจคำนวณเป็นเงินได้แก่ผู้ใด เพื่อจะจูงใจให้ผู้มีสิทธิออกเสียงนั้นออกเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งหรืองดออกเสียง
 ๙. ก่อความวุ่นวายขึ้นในที่ออกเสียง หรือกระทำการใดอันเป็นการรบกวนหรือเป็นอุปสรรคแก่ การออกเสียง
 ๑๐. เปิด ทำลาย ทำให้เสียหาย ทำให้เปลี่ยนสภาพ ทำให้สูญหาย ทำให้ไร้ประโยชน์ หรือนำไปซึ่งหีบบัตรออกเสียง หรือบัตรออกเสียงประชามติ เว้นแต่เป็นการดำเนินการตามอำนาจหน้าที่โดยชอบด้วยกฎหมาย
- ผู้ใดฝ่าฝืนตาม (๑) (๒) (๓) (๔) หรือ (๕) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับตั้งแต่สองหมื่นบาทถึงหนึ่งแสนบาท

ผู้ใดฝ่าฝืนตาม (๖) (๗) (๘) (๙) หรือ (๑๐) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบปี และปรับตั้งแต่สองหมื่นบาทถึงสองแสนบาท

นอกจากนั้น ยังห้ามมิให้บุคคล หรือคณะบุคคลกระทำความผิดใดๆ อันเป็นการก่อความวุ่นวาย ขัดขวาง อันอาจส่งผลให้การออกเสียงประชามติไม่เป็นไปด้วยความเรียบร้อย หากฝ่าฝืนต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หนึ่งปีถึงสิบปี และปรับตั้งแต่สองหมื่นบาทถึงสองแสนบาท

หากบุคคล หรือคณะบุคคลตามวรรคหนึ่ง เป็นกรรมการบริหารพรรคการเมือง ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่สองปีถึงสิบปี และปรับตั้งแต่สี่หมื่นบาทถึงสองแสนบาท และให้ศาลสั่งเพิกถอนสิทธิเลือกตั้ง มีกำหนดห้าปี

ทางด้านเจ้าพนักงานผู้ดำเนินการออกเสียงประชามติเอง เช่น กรรมการประจำหน่วยออกเสียง แม้ว่าจะมีกฎหมายให้อำนาจดำเนินการในหลายเรื่อง เช่นการรักษาความสงบเรียบร้อยในที่ออกเสียง จัดให้มีการลงคะแนน การนับคะแนน รวมทั้งการใช้อำนาจสั่งให้ผู้ขัดขวางการออกเสียงออกไปจากที่ออกเสียงได้ แต่หากเจ้าพนักงานผู้ดำเนินการออกเสียงกระทำความผิดเสียเอง เช่น จงใจทำให้บัตรออกเสียงชำรุดเสียหาย เป็นบัตรเสีย หรือทำบัตรเสียให้เป็นบัตรที่ใช้ได้ ก็จะต้องรับโทษหนักกว่าบุคคลทั่วไป ซึ่งรวมไปถึงกรณีที่กรรมการประจำหน่วยออกเสียงจงใจนับบัตรผิด ชิดคะแนนผิด หรือรวมคะแนนผิดไปจากความเป็นจริง ก็จะมีโทษหนักทั้งจำคุก และปรับ เว้นแต่ได้กระทำการตามอำนาจหน้าที่โดยสุจริต จึงจะได้รับความคุ้มครองไม่ต้องรับผิดทั้งทางแพ่ง หรือทางอาญา

ถาม การจัดการออกเสียงประชามติคราวนี้ ตกลงจะให้คณะกรรมการการเลือกตั้ง หรือกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดำเนินการ

ตอบ ตามประกาศสภาร่างรัฐธรรมนูญ เรื่องหลักเกณฑ์และวิธีการว่าด้วยร่างรัฐธรรมนูญและการออกเสียงประชามติ กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นผู้จัดการออกเสียงประชามติและได้กำหนดไว้ในร่างกฎหมายว่าด้วยการออกเสียงประชามติด้วย ประเด็นสำคัญที่เลือกคณะกรรมการการเลือกตั้ง คือเป็นองค์กรอิสระที่เป็นกลางไม่อยู่ภายใต้อำนาจของฝ่ายบริหาร ซึ่งอาจจะเป็นข้อครหาว่า หากให้องค์กรที่อยู่ภายใต้อำนาจการบังคับบัญชาของฝ่ายบริหารก็อาจจะถูกสั่งให้เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ นอกจากนี้ตามรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ ได้ให้คณะกรรมการการเลือกตั้งมีหน้าที่จัดออกเสียงประชามติ รวมทั้งกฎหมายว่าด้วยคณะกรรมการการเลือกตั้ง พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งยังมีผลใช้บังคับ ก็กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้งมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการออกเสียงประชามติ และทุกวันนี้คณะกรรมการการเลือกตั้งเองก็กำลังดำเนินการจัดเลือกตั้งระดับท้องถิ่นแทบทุกสัปดาห์อยู่แล้ว อุปสรรคเกี่ยวกับการเลือกตั้ง เช่นหีบบัตร คูหาลงคะแนนก็ยังใช้ได้เป็นส่วนใหญ่ จึงน่าจะมีความพร้อมในการจัดการออกเสียงประชามติ

ถาม บ้านอื่นเมืองอื่นเขาเคยมีการออกเสียงประชามติในรัฐธรรมนูญทั้งฉบับบ้างไหม ผลเป็นอย่างไร

ตอบ ข้อมูลจาก www.electionguide.org ระบุว่าตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๙๙ หรือ พ.ศ. ๒๕๔๒ จนถึงปัจจุบัน (๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๙) มี ๑๒ ประเทศที่มีการลงคะแนนเสียงประชามติ เพื่อให้ความเห็นชอบ หรือ

ไม่ให้ความเห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ โดยในจำนวนนี้มี ๙ ประเทศที่ประชาชนออกเสียงให้ความเห็นชอบและมีเพียง ๓ ประเทศที่ประชาชนออกเสียงไม่ให้ความเห็นชอบ ซึ่งถ้าพิจารณาจากตารางแสดงผลการลงคะแนนจะเห็นว่า ๓ ประเทศที่ไม่ผ่าน คะแนนค่อนข้างเฉียดฉิวทีเดียว (ดูตารางที่แนบ)

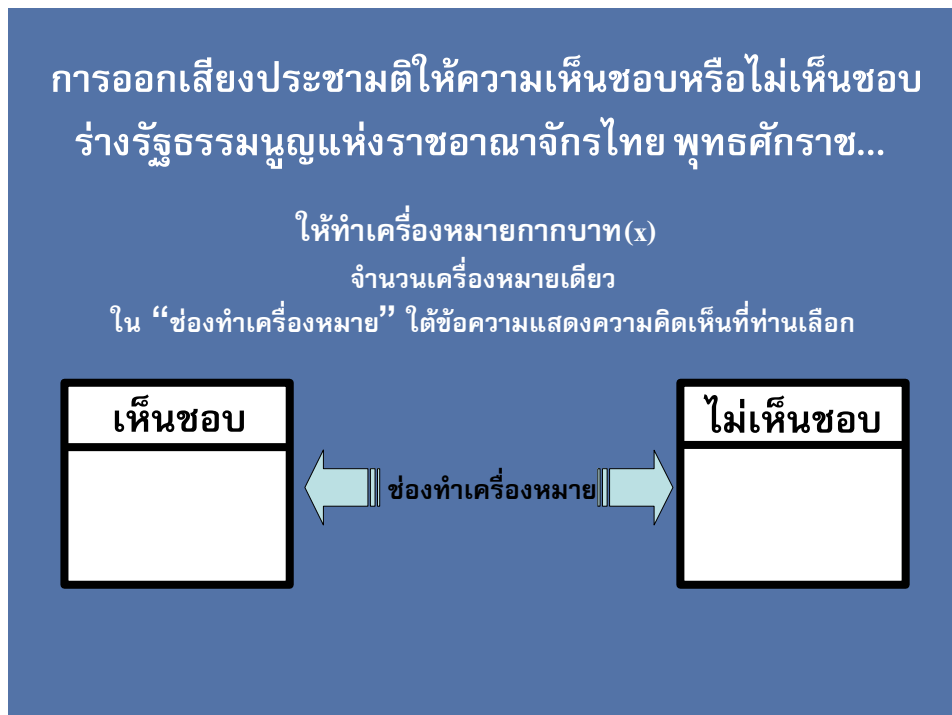
ตารางผลการลงคะแนนเสียงประชามติในรัฐธรรมนูญทั้งฉบับตั้งแต่ปี ค.ศ.๑๙๙๙ – ปัจจุบัน

ลำดับ ที่	วันเดือนปี	ประเทศ	เรื่อง	ผลการลงคะแนน เสียงประชามติ
๑	๑๕ ธันวาคม ๑๙๙๙	เวเนซุเอล่า	ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่	ผ่าน ๗๑.๗๘%
๒	๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๐๐๐	ซิมบับเว	ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งเสนอโดยรัฐบาล	ไม่ผ่าน ๕๔.๖๘%
๓	๗ มกราคม ๒๐๐๑	เซเนกัล	ให้ความเห็นชอบรัฐธรรมนูญฉบับใหม่	ผ่าน ๙๔%
๔	๒๓ ธันวาคม ๒๐๐๑	โคโมโรส	ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่	ผ่าน ๗๖.๓๗%
๕	๒๙ เมษายน ๒๐๐๓	กาตาร์	ให้ความเห็นชอบรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่เป็นลายลักษณ์อักษรของประเทศ	ผ่าน ๙๙.๓๙%
๖	๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๐๐๕	บุรุนดี	ให้ความเห็นชอบรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งจะแทนที่รัฐธรรมนูญชั่วคราวในช่วงเปลี่ยนผ่านการปกครองประเทศ	ผ่าน ๙๒.๐๒%
๗	๒๙ พฤษภาคม ๒๐๐๕	ฝรั่งเศส	ให้ความเห็นชอบรัฐธรรมนูญสหภาพยุโรป	ไม่ผ่าน ๕๔.๖๗%
๘	๑ มิถุนายน ๒๐๐๕	เนเธอร์แลนด์	ให้ความเห็นชอบรัฐธรรมนูญสหภาพยุโรป	ไม่ผ่าน ๖๑.๕๔%
๙	๑๐ กรกฎาคม ๒๐๐๕	ลักซ์เซมเบิร์ก	ให้ความเห็นชอบรัฐธรรมนูญสหภาพยุโรป	ผ่าน ๕๖.๕๒%
๑๐	๑๕ ตุลาคม ๒๐๐๕	อิรัก	ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญ	ผ่าน ๗๘.๕๙%
๑๑	๑๘ ธันวาคม ๒๐๐๕	สาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก	ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญ	ผ่าน ๘๔.๓๑%

๑๒	๒๔ ตุลาคม ๒๐๐๖	เซอร์เบีย	ให้ความเห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่	ผ่าน ๙๗.๓๑%
----	----------------	-----------	--------------------------------------	-------------

ที่มาข้อมูล [http:// www.electionguide.org](http://www.electionguide.org).

ถาม บัตรการออกเสียงประชามติ หน้าตาเป็นอย่างไร อยากรู้

(ตัวอย่าง)

บรรณานุกรม

สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, การออกเสียงประชามติครั้งแรกของประเทศไทย, ๒๕๕๐, อัดสำเนา
สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, วารสารการเลือกตั้ง

“สรุปสาระสำคัญการอภิปรายการออกเสียงประชามติครั้งแรกของประเทศไทย”, ๒๕๕๐ : หจก.สหาย
บล็อกและการพิมพ์

วัชรพงษ์ จำปาวัน, วิทยานิพนธ์ เรื่องการออกเสียงประชามติในประเทศไทย ใน “การออกเสียงประชามติครั้งแรก
ของประเทศไทย”, ๒๕๕๐ : อัดสำเนา

Patric Royer, คำบรรยายใน “การลงประชามติในประเทศแคนาดาและประเทศอื่นๆ, จัดทำโดยสถาบัน
พระปกเกล้าและสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร”

<http://www.electionguide.org>